

Analyzing the Quranic Concept of "Sakineh" and Explaining its Relationship with Promoting the Spiritual Health of the Family

Mostafa Arbabi Mojaz^{1*}, Seyed Mohammad Hossein Moosavi², Ehsan Samani¹

¹ Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Sistan and Baluchestan University, Zahedan, Iran

² Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, Sistan and Baluchestan University, Zahedan, Iran

Abstract

Background and Aim: Many factors play a role in promoting the family's spiritual health. Peace prevailing in family relationships is one of the most important factors. On the other hand, one of the most important wisdom of marriage according to the verses of the Qur'an is the realization of "Sakineh" for family members, especially couples. The purpose of this study is to discover the semantic relationship between the concepts of "Sakineh" and "peace" and the factors of Sakineh's realization in the family and also its effect on promoting the spiritual health of this institution.

Methods: This research is a descriptive-analytical method based on library resources and with emphasis on the original interpretive and narrative sources to explain the concept of Sakineh and the factors of its realization in order to promote spiritual health in the family.

Results: In the six verses of the Qur'an, which use the word "Sakineh", the rule of Sakineh and peace over the hearts of the believers is introduced with a descending nature and providence from God, which is usually revealed in the conditions of the believers' struggle and confrontation with Violence and crises and based on their religious attitude in those circumstances. The peace and tranquility resulting from marriage, which is mentioned in verse 189 of Surah A'raf and verse 21 of Surah Rome, also causes habitation and salvation from the psychological turmoil and ordinary anxieties of life, which severely endanger various aspects of family health, especially spiritual health.

Conclusion: What can be deduced from the Qur'anic analysis of the concept of "Sakineh" is that "Sakineh" is not just superficial tranquility but refers to the tranquility that encompasses all the inner layers of man. The establishment of such deep peace in the family has an effective role in providing and promoting spiritual health in the family. There are many factors that have been mentioned in the religious teachings for the decline of Sakineh in the family. But the most important of those factors are mentioned with subtle and precise interpretations in verse 21 of Surah Rome, which are mainly based on changing attitudes and managing relationships, and are: 1. Having a "verse" attitude towards the institution of marriage 2. Reflecting on the concept of adequacy by emphasizing the creation of couples from a single truth 3. The necessity of kindness and mercy in the couples' relationships and family members.

Keywords: Sakineh, Peace, Marriage, Spiritual Health, Family.

*Corresponding author: Mostafa Arbabi Mojaz, Email: dr.arbabimojaz@theo.usb.ac.ir

واکاوی مفهوم قرآنی «سکینه» و تبیین نسبت آن با ارتقای سلامت معنوی خانواده

مصطفی اربابی مجاز^{۱*}، سید محمد حسین موسوی^۲، احسان سامانی^۱

^۱ گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران
^۲ گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

چکیده

زمینه و هدف: عوامل بسیاری در ارتقای سلامت معنوی خانواده نقش دارند. حاکم بودن آرامش در روابط اعضای خانواده یکی از مهمترین این عوامل است. از طرفی یکی از مهمترین حکمت‌های ازدواج طبق آیات قرآن نیز، تحقق «سکینه» برای اعضای خانواده و بخصوص زوجین است. کشف نسبت معنایی بین مفاهیم «سکینه» و «آرامش» و عوامل تحقق سکینه در خانواده و نیز تأثیر آن در ارتقای سلامت معنوی این نهاد هدف از انجام این پژوهش است.

روش‌ها: این پژوهش با روشی توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای و با تأکید بر منابع اصیل تفسیری و روایی به تبیین مفهوم سکینه و عوامل تحقق آن در راستای ارتقای سلامت معنوی در خانواده پرداخته است.

یافته‌ها: در شش آیه قرآن که از واژه «سکینه» استفاده شده است، حاکم شدن سکینه و آرامش بر قلوب مومنان، با ماهیتی نزولی و عنایتی از سوی خداوند معرفی شده است که معمولاً بستر نزول آن در شرایطی از مبارزه و مواجهه مؤمنان با شدائد و بحران‌ها و مبتنی بر نوع نگرش دینی آنان در آن شرایط بوده است. سکینه و آرامش ناشی از نکاح که در آیه ۱۸۹ سوره اعراف و آیه ۲۱ سوره روم مطرح شده است نیز باعث سکونت و نجات از تلاطم‌های روانی و اضطراب‌های معمول زندگی است که به شدت ابعاد مختلف سلامت خانواده بویژه سلامت معنوی را به مخاطره می‌اندازند.

نتیجه‌گیری: آنچه از واکاوی قرآنی مفهوم «سکینه» استنباط می‌گردد این است که «سکینه» صرف آرامش سطحی نیست بلکه به آرامشی اطلاق می‌گردد که تمامی لایه‌های درونی انسان را در بر می‌گیرد. حاکم شدن چنین آرامش عمیقی در خانواده نقش مؤثری در تأمین و ارتقای سلامت معنوی در خانواده دارد. عواملی که برای نزول سکینه در خانواده در آموزه‌های دینی بیان شده است متعدد است. ولی مهمترین آن عوامل با تعابیری لطیف و دقیق در آیه ۲۱ سوره روم اشاره شده است که عمدتاً مبتنی بر تغییر نگرش‌ها و مدیریت روابط است و عبارتند از: ۱. برخورداری از نگرش «آیه‌ای» به نهاد نکاح؛ ۲. بازنگاری در مفهوم کفویت از طریق تأکید بر نشأت زوجین از حقیقت واحده و ضرورت مودت مدار و رحمت محور بودن روابط زوجین و اعضای خانواده.

کلیدواژه‌ها: سکینه، آرامش، نکاح، سلامت معنوی، خانواده.

مقدمه

بر روابط، ساختار و فرایند حاکم بر خانواده تأکید داشت و راهکارهای دینی، برای پیشرفت آنان تدوین نمود (۱). همچنین عبدالله حسینی و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه خود بیان داشته‌اند که قرآن کریم از همان ابتدای نزول، آیاتی را در بیان چگونگی حفظ معنویت و شناخت عوامل آسیب‌زای آن، بیان داشته است که با رعایت آن و دوری از آن موارد آسیب‌زا، می‌توان سلامت معنوی خانواده و روح جمعی خانواده را از آسیب دور نگه داشت (۲). اما آنچه این پژوهش بنا دارد تبیین نماید و در پژوهش‌های سابق به آن کمتر پرداخته شده عبارت است از واکاوی یکی از مفاهیم کلیدی در قرآن تحت عنوان «سکینه» که در آیات قرآن به‌عنوان مهمترین هدف از تشکیل خانواده معرفی شده است و بدین‌وسیله نسبت این مفهوم را با سلامت معنوی خانواده روشن نماییم.

روش

این پژوهش با روشی توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای و با تأکید بر منابع اصیل تفسیری و روایی و نیز مقالات علمی چاپ شده در نشریات معتبر، به تبیین مفهوم سکینه و عوامل تحقق آن در راستای ارتقای سلامت معنوی در خانواده پرداخته است.

نتایج

سلامت معنوی در فرد و خانواده

در بیان مفهوم سلامت معنوی رویکرد واحدی وجود ندارد و عملاً دشوار بوده است که مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن مشخص، تبیین، تعریف و اندازه‌گیری شود. می‌توان باور داشت که بعد معنوی روی آگاهی، باورها، نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارها تأثیر عمیق دارد و بر روی بیوشیمی و فیزیولوژی بدن نیز تأثیر می‌گذارد. در یک بیان ساده می‌توان گفت این تأثیر بعد معنوی روی فکر و بدن، سلامت معنوی نامیده می‌شود (۳). در یک تعریف جامع‌تر و مانع‌تر نیز چنین آمده است که سلامت معنوی همه تلاش‌های پویا و فراگیر معنوی مبتنی بر جامعه در راستای توسعه سلامت محور، دستیابی به بالاترین سطح عملکرد و کیفیت ابعاد زیستی، روان شناختی و اجتماعی سلامت و پاسخگویی به نیازهای روانی و معنوی تابعان نظام سلامت کشور جهت افزایش امید و کیفیت زندگی در حیطه‌های مختلف پیشگیری، تشخیص و درمان و توان‌بخشی این افراد است که منبع الهام تکلیف‌ها و مسئولیت‌ها در قبال سلامت روانی و جسمی فردی و اجتماعی است (۴).

فرانکل بر این باور است که اساساً در معنای انسان سالم، معنویت مستتر است و در سایه همین «سلامت معنوی» است که فرد به کمال می‌رسد و در ابعاد مادی و عینی زندگی حرکت می‌نماید (۵). می‌توان گفت در مقیاس خانواده نیز این موضوع صادق است. می‌رل (۱۹۵۳) روانشناس بالینی معتقد است: دین راستین از دو جهت در سلامت روانی و پرورش شخصیت سالم مؤثر است؛ یکی از آن جهت که هدف زندگی را مشخص می‌کند و به زندگی معنا می‌بخشد و دوم

خانواده یکی از نهادهای بنیادین اجتماعی است که از دیرباز از مهمترین نهادهای انتقال‌دهنده نگرش‌ها، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی بوده که به رغم کوچک بودن، بزرگترین و اثرگذارترین واحد تربیتی در هر جامعه به شمار می‌آید. خانواده ارزنده‌ترین ساختار و غنی‌ترین بستر جهت رشد، تکامل و تعالی ویژگی‌های جسمانی، رفتاری و شخصیتی است. فرد سالم در یک خانواده سالم رشد می‌کند و خانواده سالم در نهایت به سلامت اجتماع می‌انجامد. در قیاس با ساحت‌های سلامت در بُعد سلامت فردی، سلامت خانواده نیز حداقل در ۴ ساحت قابل بحث است: سلامت جسمی خانواده، سلامت روانی خانواده، سلامت اجتماعی خانواده و سلامت معنوی خانواده. قاعدتاً در هر یک از این ساحت‌ها عواملی باعث ارتقا و عواملی باعث کاهش سطح آن حوزه سلامتی می‌گردد. در ساحت سلامت معنوی خانواده، چه در نگرش دینی و چه در نگرش فرا دینی یکی از مهمترین نشانه‌های وجود سلامت معنوی جریان داشتن مستمر عنصر آرامش در خانواده است. از نظر دین اسلام و از منظر قرآن کریم پیوند ازدواج، مقدمه شروع سکنی یافتن و سکنی‌گزیدن انسان است تا هر کس آرامش خود را در دیگری بیابد و نیز منشأ آرامش دیگری شود. لذا در آیه ۲۱ سوره روم آمده: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا...﴾ و نظیر این تعبیر را در آیه ۱۸۹ اعراف نیز دیده می‌شود: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا...﴾ امروزه متأسفانه دگرگونی در معنی خانواده موجب کم‌رنگ شدن و بعضاً از بین رفتن ویژگی آرامش بخشی آن شده است. هنگامی که خانواده از معنای دینی خود بیرون رفت، دیگر کسی بهشت و آرامش بهشتی را در زیر پای مادران جستجو نمی‌کند. همه اعضا به یکدیگر به عنوان یک ابزار می‌نگرند. هیچ کس آرامش خود را در دیگری نمی‌یابد، و هیچ کس نمی‌خواهد منشأ آرامش دیگری باشد و نگران قهر و غلبه کدورت در فضای خانه نیستند!

اگر خانواده کتونی دچار گسست و پریشانی است، برای رفع این پریشانی، گسست و عدم همدلی، باید نگرش بشر از فرش به عرش برگردد تا به خانواده‌ای که عامل سکناى بشر است، دست یابد. این نگاه عرشى در آیات قرآن تبیین گشته است و در این نوشتار در صدد هستیم این بازنگاری اساسی را مبتنی بر آیه ۲۱ سوره روم تحلیل نماییم، که با اشارات و عباراتی لطیف و دقیق به مهمترین مؤلفه‌های تحقق سکینه در خانواده پرداخته است.

با مرور پژوهش‌ها و مقالات علمی که در حوزه سلامت معنوی خانواده منتشر شده است در می‌یابیم که اکثر تحقیقات موجود به تبیین نقش معنویت بر سلامت معنوی خانواده پرداخته‌اند و برخی نیز به آسیب‌شناسی سلامت معنوی خانواده همت گمارده‌اند. به عنوان مثال افسانه بختیاری و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای تحت عنوان «نقش معنویت بر نظام سلامت خانواده از دیدگاه اسلام» نتیجه می‌گیرند که برای ارتقای هرچه بیشتر فرهنگ خانواده باید

سکینه در لغت: سکینه، اصل آن از ماده «سکون» و به معنای «ذهاب الحركه» و باز ایستادن شی متحرک (۱۳) و نیز «ضد الحركه» (۱۴) و آرام گرفتن بعد از حرکت (۱۵، ۱۶) به کار رفته است. همچنین واژه مذکور را به معنای آرامش و وقار (۱۳) و نیز ملک‌گی که موجب آرامش قلب مومن می‌گردد دانسته‌اند (۱۷) و بیان شده این واژه اگر با حرف جر «الی» متعدی شود به معنای اعتماد و تکیه کردن می‌آید (۱۸).

سکینه در اصطلاح قرآنی

این واژه در نگاه مفسرین در طول تاریخ در معانی متعددی به کار رفته است. ابن عباس معنای «رحمت» را برای این کلمه برگزیده است (۱۹). قتاده آن را به معنای «وقار» معنا کرده است (۲۰). برخی دیگر از مفسران به معنای طمأنینه و امن (۲۱) و برخی دیگر آن را بر اساس روایات به معنای «ایمان» گرفته‌اند (۲۲). اما برخی از مفسرین معاصر از معنای لغوی این واژه عبور نموده و آن را در معنایی اعم از استقرار و ثبات جسمی و روحی اطلاق نموده‌اند (۱۸). عده‌ای نیز از این معنا فراتر رفته و آن را به معنای آرامش قلبی و باطنی اختصاص داده‌اند (۲۳). دسته اخیر از مفسرین، سکینه را به معنای آرامش عمیق‌ترین لایه وجودی انسان یعنی قلب و باطن او دانسته‌اند که خداوند این درجه والای آرامش را مخصوص انسان‌های کمال یافته و در شمار مواهب گرانقدر خود قرار داده است (۲۳). واژه «سکینه» شش بار در قرآن کریم استعمال شده (بقره ۲۴۸؛ توبه ۲۶ و ۴۰؛ فتح ۴، ۱۸ و ۲۶) که سیاق همه آن‌ها حکایت از وجود شرایط دشوار و بحرانی برای مؤمنان دارد که در همه آن موارد، خداوند با نزول سکینه، قلب آن‌ها را مملو از آرامش نموده است که نتیجه آن ازدیاد ایمان - که همان سریان دادن آرامش عمیق درونی است - را موجب گشته و باعث نصر و پیروزی آن‌ها شده است. لذا می‌توان استنباط کرد «سکینه» صرف آرامش سطحی نیست بلکه به آن آرامشی اطلاق می‌گردد که تمامی لایه‌های درونی انسان را در بر می‌گیرد. لذا برخی مفسران دستیابی به این مرحله از آرامش را مخصوص خواص از مومنان دانسته‌اند (۲۴). علامه طباطبایی یکی از شرایط تحقق سکینه را طهارت و پاکی درون می‌داند (۲۳).

مؤلفه‌های مؤثر بر نزول سکینه در خانواده

در تحلیل ارتباط معنایی بین آیات مربوط به خانواده که تحقق سکینه در آن‌ها به عنوان هدف ازدواج مطرح شده و آیات دیگری که متضمن واژه سکینه هستند، می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که الگوی حاکم بر نزول سکینه بر مؤمنین و آثار این نزول که در آن شش آیه از قرآن آمده است، بر آیات مربوط به خانواده که متضمن موضوع سکینه هست نیز حاکم است و همان‌گونه که نزول سکینه در آیات قرآن معمولاً در شرایط مبارزه و مواجهه با شدائد و بحران‌ها مطرح شده است باید در وجه مشابهت نکاح با این شرایط گفت در واقع کل زندگی عبارت است از یک مبارزه بلند مدت انسان با عوامل طبیعی، با موانع اجتماعی و مهمتر از همه مبارزه با نفس.

از آن جهت که آموزه‌های دینی گرایش به خیر، ارزشمندی، اخلاق و مسئولیت را در روابط خود با دیگران و از جمله در خانواده تقویت می‌کند (۶). ویلیام جیمز (۲۰۰۲) نیز بر این نکته تأکید دارد زندگی سالم خانوادگی و اجتماعی افراد با سلامت معنوی برخاسته از عمل به آموزه‌های دینی تأمین می‌گردد. به‌طور کلی سلامت معنوی در خانواده، ارتباط هماهنگ و یکپارچه را بین افراد فراهم می‌کند و با ویژگی‌های ثبات در زندگی، صلح، تناسب و هماهنگی، احساس ارتباط نزدیک با خویشتن، خدا، جامعه و محیط مشخص می‌شود (۷). سلامت معنوی هم در فرد و هم در خانواده، نیروی یگانه‌ای است که ابعاد جسمی، روانی و اجتماعی را هماهنگ می‌سازد و برای سازگاری با هدف نهایی تعلیم و تربیت و سعادت ابدی لازم است (۸). در حقیقت سنگ بنای خانواده باید به گونه‌ای نهاده شود که عملکرد مطلوب خانواده و ارتقای سلامت معنوی اعضای آن را به دنبال داشته باشد (۹).

جایگاه «سکینه» در خانواده

در فرهنگ دینی خانواده اولین واحد توحیدی روی زمین است. زن و مرد در بستر خانواده توحیدی می‌توانند استعدادهای الهی خود را رشد داده و به آرامش درونی دست یابند. بستر خانواده بستر انس خاصی نسبت به یکدیگر است که زن و شوهر همراه با ایثار فراهم می‌کنند. در چنین فرهنگ و فضایی است که زمینه انس با خدا ایجاد می‌شود (۱۰). ایجاد سکینه و آرامش همسران در کنار یکدیگر از اهداف مهم ازدواج است. وجود صفا، یکرنگی و صمیمیت در خانواده علامت توفیق ازدواج در رسیدن به اصلی‌ترین هدفش بوده و نشان‌دهنده عمل کردن زن و مرد به وظایفشان در برابر یکدیگر است. خانه‌ای که آرامشگاه است، مناسب‌ترین سکوی اعتلای وجودی خانواده و اعضای آن می‌باشد (۱۱).

قرآن کریم در آیه ۲۱ سوره روم می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا...» از آیات الهی آن است که برای شما همسرانی قرار داد تا در کنار همدیگر به آرامش و سکینه برسید. می‌توان گفت خداوند هدف ازدواج را «سکینه» قرار داده است تا انسان‌ها در یک حالت بقا و ارتباط با باقی مطلق قرار گیرند و در همین راستا، امیرالمؤمنین (ع) در وصف فاطمه زهرا (س) می‌فرماید: «نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ» چه یار خوبی است همسری که انسان را در سیر طاعت الهی یاری رساند (۱۲). لذا پناه یافتن و سکنی گزیدن، هدف تشکیل خانواده است. اگر هدف از تشکیل خانواده روشن باشد، سازمان‌دهی به خانواده مبتنی بر سکنی گزیدن و آرامش بخشی می‌گردد و هیچ‌گاه نسبت به حفظ و ارتقای سلامت معنوی که ثمره چنین سازمان‌دهی به خانواده است، غفلت نمی‌شود.

معناشناسی واژه سکینه

با توجه به اینکه موضوع این پژوهش در رابطه با نقش آفرینی سکینه در ارتقای سلامت معنوی خانواده است، در ادامه با معنای لغوی و معنای اصطلاحی این مفهوم در آیات قرآن آشنا می‌شویم.

نسبت می‌دادند (۳۳). بدون تردید نوع نگرش اعضای خانواده و علی‌الخصوص زوجین نسبت به هم، نوع رفتار و سبک ارتباطی میان آنان را تنظیم می‌کند. انگاره‌ها در رفتارهای ارتباطی بین شخصی، حداقل سه نقش شناختی، هیجانی و رفتاری دارند (۳۴). بدین شرح که اولاً انگاره‌های ما از دیگران، سوگیری ذهنی ایجاد می‌کند و باورهای ما را شکل می‌دهد (نقش شناختی) ثانیاً یکی از عوامل دوستی و دشمنی، عشق و نفرت، خشم و لطف، ترس و امید، انگاره‌های ذهنی ما نسبت به افراد است (نقش هیجانی) و ثالثاً اگر انگاره‌های ما از دیگران، بد باشد، موجب تفسیر بدبینانه از گفتار و کردار آنان شده که خود منشا بدهد رفتاری ما با دیگران می‌شود (نقش رفتاری) (۳۴).

لذا یکی از مبانی لازم برای برقراری آرامش و سکینه در روابط بین شخصی، اصلاح انگاره طرفین ارتباط، نسبت به یکدیگر است. اسلام در برخی از آیات قرآن به زیباترین وجه ممکن، انگاره و نوع نگرش زن و مرد به یکدیگر را اصلاح نموده و با تعبیر به «من انفسکم» در آیه ۲۱ سوره روم آن را ارتقا داده است. مقصود از این عبارت، همان تعبیر «من نفس واحده» در آیه ۱ سوره نساء است که طبق این آیه، زن و مرد از «حقیقتی واحد» خلق شده‌اند. در نتیجه می‌توان گفت اولاً خداوند انسان‌ها را از یک حقیقت و گوهر واحد خلق نمود و ثانیاً از همان حقیقت واحد، زوج او را خلق نموده است و این یعنی آفرینش زن جدای از آفرینش مرد نیست و تمام زنان از لحاظ گوهر هستی همتای مردان‌اند که کفویت ذاتی و باطنی آنان را نشان می‌دهد.

بر این مبنا، هرگاه زن و مرد موقعیت خودشان را طبق این انگاره قرآنی شناختند و نه مرد احساس برتری نسبت به زن کرد و نه زن احساس ذلت نسبت به مرد، می‌توان گفت این دو واقعاً کفو و همتای هم‌اند. به عبارتی دیگر اسلام کفویت را در درجه اول، کفویت و همسانی زن و مرد در گوهر آفرینش و خلقت و در فضیلت‌ها و ارزش‌های معنوی می‌داند و در مقام تعریف و توصیف کمالات انسانی، اوصاف مرد و زن را یکسان و هماهنگ و در کنار هم بیان می‌دارد. ناگفته پیداست که چنین نگرشی چگونه رفتارهای زوجین را نسبت به یکدیگر جهت خواهد داد و به تعادل توحیدی خواهد رساند و این مدیریت رفتار، از بسیاری از تنش‌هایی که معمولاً ناشی از نگرش‌های اشتباه اعم از مرد سالارانه یا زن سالارانه است خواهد کاست و برقراری آرامش و سکینه در خانواده و ارتقای سلامت معنوی خانواده یکی از نتایج قطعی چنین نگرشی خواهد بود.

مودت‌مدار و رحمت‌محور بودن روابط زوجین: با تدبیر

در فراز پایانی آیه ۲۱ سوره روم، یک مؤلفه دیگر نیز روشن می‌گردد که نه از جنس اصلاح نگرش بلکه از جنس تبیین ویژگی‌های حاکم بر روابط اعضای خانواده علی‌الخصوص زوجین است و عبارت است از استمرار جریان مودت و رحمت در روابط آن‌ها. با توجه به تعبیر «وَجَعَلْ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» در آیه مذکور در می‌یابیم که اگر چه در ابتدای ازدواج، مودت و رحمت از سوی خداوند بر روابط زوجین

انسان دائماً در معرض نوعی اضطراب است و سکینه و آرامش ناشی از نکاح، باعث سکونت و نجات از تلاطم‌های روحی و اضطراب‌های زندگی است (۲۵) و در صورتی که انسان در این مسیر پر فراز و نشیب، ملازم ایمان و تقوا و نیز مستمسک استقامت و صبر باشد، نزول سکینه بر خانواده را موجب می‌گردد.

برای نزول سکینه در خانواده و به تبع ارتقای سلامت معنوی خانواده مؤلفه‌هایی در قرآن و روایات بیان شده است. البته پرداختن به تمام آیات و روایات مربوطه از حوصله این نوشتار خارج است، اما با عنایت به اینکه مهمترین این مؤلفه‌ها در آیه ۲۱ سوره روم اشاره شده است با مروری روش‌مند بر نکات مطرحه در این آیه، به سه مؤلفه اصلی در راستای تحقق سکینه در کانون خانواده و به تبع ارتقای سلامت معنوی خانواده دست می‌یابیم که در ادامه به طور مختصر به تبیین آن‌ها خواهیم پرداخت.

نگرش آیه‌ای و ملکوتی به نهاد نکاح: یکی از آیاتی که

به‌طور صریح، ازدواج را به عنوان «آیه» خداوند بیان می‌کند آیه ۲۱ سوره روم می‌باشد: «وَمِنْ آيَاتِهِ...». «آیه» به معنای علامت و آنچه که برای توجه به چیز دیگر است به کار می‌رود (۱۸،۲۶). برخی مفسران نیز «آیه» را به دو قسم اعتباری (قابل تغییر) و حقیقی (غیر قابل تغییر نسبت به اختلافات شرایط) تقسیم نموده‌اند (۲۷). با توجه به معنایی که تبیین شد و نیز تأکید خداوند بر «آیه بودن نکاح» در صدر و ذیل آیه فوق می‌توان نکاح را آیه‌ای حقیقی دانست که نباید صرفاً آن را به‌عنوان ابزاری برای تأمین نیازهای دنیوی دانست به گونه‌ای که مادی‌گرایان می‌بینند، بلکه باید نگاهی آیه‌ای و مبتنی بر معنویت به این نهاد داشت. در بررسی تعابیر مطرحه در روایات نیز غلبه نگرش آیه‌ای، ملکوتی و مقدس به نکاح مشهود است که تعابیری همچون محبوبترین بنای الهی (۲۸) تکمیل دین و برخورداری از اجر الهی در شکیبایی زوجین در برابر بد اخلاقی یکدیگر (۲۹) مایه برکت، سبب بخشش گناهان بودن نکاح (۳۰)، باعث دوری شیطان بودن نکاح (۳۱) طلب مغفرت ملائکه در صورت برآوردن نیازهای اعضای خانواده، دستیابی به مقام شهید و صدیق در پی همکاری با اعضای خانواده (۳۲) و پاداش معنوی برای تأمین نیازهای جنسی هر یک از زوجین نسبت به یکدیگر، همه حاکی از غلبه این نگرش در روایات است. طبق مطلع آیه ۲۱ سوره روم، مقدمه واجب برای تحقق اصلی‌ترین هدف از ازدواج و تشکیل خانواده یعنی تحقق سکینه و آرامش، در گام اول، اصلاح و ارتقای نگرش به این نهاد از یک مفهوم مادی و ملکی به یک مفهوم معنوی و ملکوتی است که در ارتقای سلامت معنوی خانواده نقش زیربنایی دارد.

توجه به نشأت زوجین از حقیقت واحد: یکی از رسوبات

فکری جاهلی که در بین برخی از مسلمین نیز رواج داشت این بود که اساساً زن و مرد را کفو و همتای هم نمی‌دانستند. به عنوان مثال یکی از انگاره‌های دوران جاهلیت درباره زن این بود که زن را به عنوان ظرف‌های عاریتی، تلقی می‌کردند و نَسَب را به پدر

مبارزه و بحران برای مومنان دارد که در همه آن موارد، خداوند با نزول سکینه، قلب آن‌ها را مملو از آرامش نموده است و این یعنی حاکم شدن سکینه بر قلوب مومنان، ماهیتی نزولی و عنایتی از سوی خداوند دارد که واژگان به کار رفته در این آیات از جمله واژه «انزل» بیانگر همین مطلب است. ضمن اینکه از مقایسه آیه ۲۱ سوره روم و آیه ۴ سوره فتح این نکته به دست می‌آید، سکینه ضمن آنکه برای نزول از سوی خداوند نیازمند بستری از ایمان و معنویت در فرد و خانواده است، خود باعث ازدیاد و تقویت معنویت در فرد و خانواده می‌گردد و به همین جهت جریان ناشی از نزول سکینه جریانی زایا و مانا است و در صورت نزول از سوی خداوند متعال، رفته رفته بر خروش این جریان افزون گشته و هر چه بگذرد عمق و دوام سکینه در آن خانواده بیشتر می‌گردد و سلامت معنوی خانواده پایدارتر خواهد گشت.

نتیجه‌گیری

عوامل بسیاری در ارتقای سلامت معنوی خانواده نقش دارند. حاکم بودن آرامش در روابط اعضای خانواده یکی از مهمترین این عوامل است. از طرفی یکی از مهمترین حکمت‌های ازدواج طبق آیات قرآن نیز، تحقق «سکینه» برای اعضای خانواده و بخصوص زوجین است. آنچه از واکاوای قرآنی مفهوم «سکینه» استنباط می‌گردد این است که «سکینه» صرف آرامش سطحی نیست بلکه به آن آرامشی اطلاق می‌گردد که تمامی لایه‌های درونی انسان را در بر می‌گیرد. حاکم شدن چنین آرامش عمیقی در خانواده نقش زاینده و فزاینده‌ای در سلامت معنوی خانواده دارد. عواملی که برای نزول سکینه در خانواده در آموزه‌های دینی و با تأکید بر عبارات و اشارات آیه ۲۱ سوره روم بیان شده است عمدتاً مبتنی بر دو راهبرد تغییر نگرش‌ها و هنر مدیریت روابط است و عبارتند از: ۱. برخورداری از نگرش «آیه‌ای» به نهاد نکاح؛ ۲. بازنگاری در مفهوم کفویت از طریق توجه دادن به نشأت زوجین از حقیقت واحده و ۳. ضرورت حفظ و تقویت جریان مودت و رحمت در روابط زوجین و اعضای خانواده.

تشکر و قدردانی: بدین وسیله از افراد مؤثر در این پژوهش علی‌الخصوص داوران گرامی که با نکات سازنده خویش نویسندگان را در رفع ایرادات شکلی و ارتقای محتوایی این پژوهش یاری نموده‌اند تشکر و قدردانی می‌گردد.

تضاد منافع: نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منافی در مطالعه حاضر وجود ندارد.

منابع

1. Bakhtiari A, Bakouei F, Seyedi Andi SJ, Pasha H. The role of spirituality on the family health system from the point of view of Islam. *Islam and Health*

«جَل» و مستولی می‌گردد؛ ولی استمرار و تقویت این استیلا و در نتیجه استمرار و ارتقای سکینه و آرامش ناشی از آن به اراده و رفتار زوجین وابسته است. مودت و رحمت میان اعضای خانواده و خصوصاً زوجین به عنوان دو رکن اساسی خانواده، بستر مناسب را برای رشد سلامت معنوی آنان فراهم می‌کند. اگر چه مودت و رحمت لازمه استمرار و توفیق هر اجتماعی است ولی خانواده به عنوان پایه و اساس اجتماعات بشری، نیاز به مودت و رحمت در آن بیشتر احساس می‌شود (۳۵)، خصوصاً آنجا که یک طرف نسبت به دیگری ضعیف‌تر و ناتوان‌تر بوده و در رفع نیازمندی‌های زندگی خود محتاج به دیگری است، این رحمت و مودت است که فرد را تشویق و ترغیب به دستگیری و حمایت از فرد ضعیف و برآورده ساختن نیازهای او می‌کند.

بحث

تاکید خداوند بر (آیه بودن نکاح) در صدر و ذیل آیه ۲۱ سوره روم و روایت مشهور نبوی مبنی بر (سنت بودن نکاح) را باید در راستای بازنگاری و اصلاح نگرش به مفهوم نکاح در قرآن و سنت قلمداد کرد. پیام این ترمیم نگاه، این است که نباید نکاح را به معنای صرف اجتماع زن و مرد و به عنوان ابزاری برای تأمین نیازهای مادی و حیوانی دانست بلکه باید به عنوان آیتی از آیات الهی نگریسته شود و رفتار در قبال آیات الهی را در قبال آن پیشه کرد. همچنین با عنایت به وجود سنت زوجیت در همه اعصار و امصار و در بین همه اقوام و ادیان قبل از اسلام، سخن پیامبر اکرم (ص) که نکاح را سنت خویش معرفی نموده‌اند، دوئیت بین مفهوم «نکاح در اسلام» و «زوجیت در قبل از اسلام» را ثابت می‌کند به گونه‌ای که می‌توان گفت آن نهادی که آورده اسلام و سنت رسول اکرم (ص) هست «نکاح» است که فراتر از زوجیت به مفهوم رایج تا عصر ظهور اسلام - یعنی صرف اجتماع زن و مرد - است و قواعد، قوانین و روابط حاکم بر آن نهاد از منظر اسلام بسیار متفاوت با مفهوم متناظر آن تا قبل از بعثت نبوی است. البته این پژوهش در صدد پرداختن به همه آن ویژگی‌ها و قواعد مربوطه نبوده است و صرفاً به یکی از مختصات نهاد نکاح در اسلام پرداخته است.

یکی از مهمترین شاخصه‌های نکاح به عنوان آیه‌ای الهی و سنتی نبوی این است که اساساً خانواده در اسلام یعنی محل سکونت، آرامش روانی و انس دو انسان با یکدیگر به گونه‌ای که در دو آیه از آیات قرآن (آیه ۱۸۹ اعراف و ۲۱ سوره روم) به صراحت هدف از نکاح را تحقق سکینه دانسته است. همانطور که در این پژوهش بررسی شد واژه «سکینه» شش بار در قرآن کریم استعمال شده که بررسی سیاق همه آن‌ها حکایت از وجود شرایط

Journal. 2019;4(1):28-38. [In Persian]

2. Hosseini Eskandian A, Pourakbar E, Soleimani Asl M. Pathology of the spiritual health of the family

- from the perspective of the verses of the Holy Quran. The first conference on the Quran and psychology, p .276-93. [In Persian]
3. Damari B. Spiritual of health. Medicine and Society Publication, Tehran. First Edition, 2009. [In Persian]
 4. Abbasi M, Shamsi Kushki A, Abolghasemi MJ, Naseri Rad M, Ebrahimi M, et al. Investigating the concept and theoretical foundations of spiritual health and its place in designing the Iranian-Islamic model of progress in the field of health. Academy of Medical Sciences of the Islamic Republic of Iran. Final report of the research project, 2013. [In Persian]
 5. Reece BL, Brandt R. Human Relations: Principles and Practices. Houghton Mifflin Company, 1990.
 6. May R, Fairchild JE. The relation between psychotherapy and religion. *Personal Problems and Psychological Frontiers*. 1957;168-87.
 7. James W. The varieties of religious experience: A study in human nature. Routledge, 2003; pp. 203-359.
 8. Naqifqihi A, Rafieemoqaddam F. An Investigation of the Religious Doctrines Influencing Spouse's Spiritual Health. *Marifat*. 2011;20(4):67-80. [In Persian]
 9. Fathi Ashtiani A, Ahmadi Noudeh Kh. The Study Of Successful And Unsuccessful Marriage On University Students. *Daneshvar Raftar*. 2004;11(7):9-16. [In Persian]
 10. Taherzadeh A, editor. *Woman as she should be (woman-family-crisis)*. Isfahan: Lob Al-Mizan; 2008, pp. 192. [In Persian]
 11. Tahery Dolatabady M, Aasi Mozneb A, Zare Zardini A, Shamerizy SH. The Semantic Relations of "Peace" and "Night" in the Holy Quran and its Effect on Lifestyle. *Quran and Hadith Studies*. 2020;14(1):203-31. [In Persian]
 12. Majlesi MB. *Bahar Al-Anwar*, Beirut: Al-Wafa Foundation, 1983.
 13. Farahidi Kh. *Al-Ain*, Qom: Hijrat Publication, second edition, 1990.
 14. Ibn Manzoor M. *Language of the Arabs*. Third edition, Beirut: Dar Sader Publications, 1993.
 15. Ragheb Isfahani H. *Mufradat Fi Gharib AlQuran*, Beirut, Dar Al-Alam Dar Al-Shamiya, 1992.
 16. Ghorashi SAA. *Quran Dictionary*. Dar al-Kitab al-Islamiyya Publications, sixth edition, Tehran, 1992. [In Persian]
 17. Suyuti J. *Al-Itqan Fi Uloom Al-Quran*. Egyptian Public Library Publication; 2005.
 18. Mostafavi H. *Research on the words of the holy Quran*. Ministry of Culture and Islamic Guidance Publication, Tehran, 1981. [In Persian]
 19. Nahhas, Abu Ja'far Ahmad ibn Muhammad. *The Arabs of the Qur'an*. Dar al-Kitab al-Islamiyya Publication, Beirut, 2000.
 20. Ibn Kathir. *Tafsir Al-Quran Al-Azeem*. Dar Al-Kitab Al-Almiyeh Publication, Beirut, 1998.
 21. Zamakhshari QM. *Kashaf An Haqaiq al-Tanzil*. Third Edition, Dar Al-Kitab Al-Arabi Publication, Beirut, 1987.
 22. Bahrani SH. *Al-Burhan fi Tafsir al-Quran*. Besat Foundation Publication, Tehran, 1995.
 23. Tabatabaei MH. *Al-Mizan fi tafsir al-Quran*. Seminary Teachers Association Publications, fifth edition, Qom, 1996.
 24. Qushiri A. *Latif al-Isharat*. Publications of Al-Hayat al-Masriya Al-Alam kitab, Egypt, 1981.
 25. Khamenei SA. The wedding sermon dated 1997 and 1981. Available from: <https://farsi.khamenei.ir/newspar-index>
 26. Torihi F. *Majma Al-bahrein*. Third Edition, Mortazavi Publication, Tehran, 1995.
 27. Javadi Amoli A. *Woman in the Mirror of Glory and Beauty*. 13th edition, Esra Publication, Qom, 2006.
 28. Ibn Babawiyah M. *Man La Yahduru al-Faqih*. Tehran: Dar Al-kitab Al-islamiyah, 2006.
 29. Daylami H. *A'lam al-Din fi Sifat al-Mu'minin*, Alul Bayt Foundation, Qom, 1988.
 30. Tabarsi F. *Makarem al-Akhlaq*. Sharif Razi Publications, fourth edition, Qom, 1992.
 31. Ibn Ash'ath, M. *al-Ja'fariat (al-Ash'athiat)*, Tehran: Maktab al-ninavi al-Hadith.
 32. Shoairy M. *Jame 'al-Akhbar*. First edition, Haidarya Press – Najaf; 2014.
 33. Sharif al-Murtaza A. *Rasa'il al-Sharif al-Murtada*. Dar al-Quran al-Karim, Qom, 1985.
 34. Gharamaleki AF, Naskhian AA. *The Power of Imagination*. First Edition, Majnoon Publishing, Qom, 2016.
 35. Fadhil Miqdad M. *The Treasure of Mysticism in the Fiqh of the Qur'an*, translated by Abdul Rahim Aghighi Bakhshaishi. Navid Islam Publishing House, Qom; 2002.